

HUDI JÓZSEF

Zsidó ifjak a Pápai Református Kollégiumban 1848 előtt

APÁPAI ÓKOLLÉGIUM nagytermében 1796. november 1-jén tartott tanévnyitó ünnepségen Mándi Márton István teológia- és filozófiaprofesszor arról beszélt, hogy a „*mi szegény, 's hamvaiból tsak most elevenedő oskolánknak*” Pannónia „*centrális anyaoskolájává*” kell válnia, hogy a dunántúli közigazgatási kerülethez tartozó 13 vármegye református ifjúsága korszerű nevelését szolgálhassa.¹ Hallgatói számára azt is világossá tette, hogy „*szükségességből parantsolja minékünk a' mi keresztyén okosságunk 's szívünk, hogy környékünkben, edgy olly superintendentiális anya oskolát építsünk, a' millyenek országunk tulsó határaiban a' debretzeni és pataki anya oskolák, 's a' mellyben ifjaink a' status' 's vallás hivatalaira tökéletesen elkészítettessenek.*”²

A nevezetes okfejtést követő néhány évben – kemény küzdelmek árán – valóban újjászületett a dunántúli „anyaoskola”, melyet a többi egyházkerület is elismert, s melynek fenntartását és felügyeletét 1797-től a pápai egyházközségtől a dunántúli református egyházkerület vette át. Az intézmény kezdetben elsődlegesen a tanító- és papképzést szolgálta, 1832 őszén viszont Stettner György vezetésével megszerveződött a jogi tanszék, s megkezdődött a jogászképzés is.³ A professzorok száma a tanszékek gyarapodásával változott, s előbb kettőre, háromra, majd négyre nőtt. A pápai kollégium jelentőségét tekintve a debreceni, sárospataki után következett, s a dunántúli, nyugat-felvidéki reformátusság szellemi központjává vált. A gimnáziumi oktatást a hagyományos segédtanári és köztanítói rendszerrel, a jól tanuló diákok bevonásával biztosították.

¹ MÁNDI MÁRTON István: Keresztyén theologusi morál, vagy-is erköltstudomány. Győr, 1796. VIII. A kitétel arra utal, hogy 1752–1783 között a pápai reformátusoknak megszüntették a nyilvános vallásgyakorlatát, ezért Adásztevelre jártak iskolába és istentiszteletre. 1783-ban engedélyt kaptak a szabad vallásgyakorlatra. Ezután újjá kellett szervezni az egyházi életet és a református kollégiumot.

² MÁNDI 1796. XIV–XV.

³ KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896. 219–224.

A Pápai Református Kollégiumról készült összefoglaló munkákra, tanulmányokra egyaránt jellemző, hogy azok intézmény- és/vagy tanárköz-pontú szemlélet jegyében készültek.⁴ A diáktársadalomról ritkán – jobbra a pedagógiai törekvések (pl. tantervi reformok, kollégiumi törvényalkotás) kapcsán – esett szó, vagy akkor, amikor konfliktusokra, kirívó törvénysértésekre (pl. diáklázadásra) került sor.⁵ A történetírás ezen adósságából valamelyest törlesztett a jubileumi diáknévsor-kötettel és annak bevezető tanulmányával.⁶

A várostörténeti irodalom az izraeliták oktatástörténetét az önálló felekezeti oktatási intézmények időszakától követi nyomon. Arról alig olvashatunk, hogy mi történt a nyilvános zsidó oktatási intézmények megjelenése előtt. Schoor Ármin szerint a zsidó község által 1826 óta fenntartott nyilvános iskolában folyt az elemi oktatás – azt megelőzően magántanítók végezték az oktatást.⁷ Ugyancsak tőle tudjuk, hogy 1845-ben a hitközség egy magyar tannyelvű reáliskola felállítását is tervbe vette, de a tervből nem lett semmi, így a zsidó ifjak más felekezetek középiskolaiban tanultak tovább.⁸ Az iskolai évkönyvek arról tanúskodnak, hogy a bencés és református gimnáziumban egyaránt szép számmal tanultak a zsidó kereskedők, iparosok, értelmiségiek gyermekei.⁹ Gyakran megesett, hogy a zsidó diákok a bencés gimnázium négy osztályának befejezése után a hatosztályos református gimnáziumban, majd a bölcsészeti kurzuson folytatták tanulmányaikat.

⁴ KIS 1896., LAMPÉRTH Géza: A pápai református főiskola története 1531–1931. Pápa, 1931., TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981.

⁵ Kis Ernő gimnáziumi tanár a reformkori kollégiumot intézmény- és pedagógiatörténeti szempontból közelítette meg, Lampérth Géza költő, szerkesztő ismeretterjesztő jellegű munkája a diákéletet a kollégium legkorábbi törvényei alapján mutatta be; míg a Trócsányi-kötet megfelelő fejezete – Bodolay Géza irodalomtörténész munkája – tanárcentrikus álláspontot fejezett ki. Bodolay az újrakezdés évtizedének (1781–1790) bemutatása után két alfejezetben vázolta a kollégium történetét: az első korszakot Mándi Márton István, az „új korszakot” Tarczy Lajos és Bocsor István nevével fémjelezte.

⁶ HUDI József–KÖBLÖS József: A Pápai Református Kollégium szervezete és működése a XVI–XIX. században. = A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. Köblös József. Pápa, 2006. 7–142.

⁷ SCHOOR Ármin: Az izr. iskola története. = KAPOSSY Lucián (összeáll.): Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. 245–247., a nyilvános iskoláról 245.

⁸ SCHOOR Ármin: A pápai izr. hitközség történetéből. = KAPOSSY 1905. 197–200., különösen 199.

⁹ A bencés gimnázium nyomtatott latin nyelvű évkönyveiben az 1827/28. tanévtől kezdve tüntették fel a héber vallásúakat. 1828–1847 között általában 119–175 között mozgott a gimnazisták száma, közöttük három év kivételével 5–15 között ingadozott az izraeliták száma. Gyakorlatilag minden osztályban volt néhány zsidó tanuló. Arányuk legtöbbször 10% alatt maradt, de 1846/47-ben valamivel meghaladta a 16%-ot.

Az izraelita oktatási és közművelődési intézetek, intézmények vázlatos történetét Szalai Antal helytörténész napvilágot látott két munkájából ismerhettük meg.¹⁰ A nyilvános elemi iskola alapítását ő is 1826-ra teszi, ami kiigazításra szorul, ugyanis a felvételi naplóban 1815-ben már az első pápai zsidó diáknál, a 13 éves Gold Salamonnál feljegyezték, hogy a helyi zsidó elemi iskolából („*ex schola Judeorum Papensi*”) jött.¹¹ Az előző tanévben vele együtt egy-egy nógrádi (balassagyarmati) és morvaországi zsidó diák is a pápai zsidó iskolába járt. Az iskola korai történetének feltárása a jövő kutatás feladata.

A töredékes tudásnak az oka, hogy az idők folyamán elpusztultak az alapvető történeti források. A zsidó hitközség levéltára teljesen,¹² Pápa városáé¹³ és a pápai Esterházy-uradalomé túlnyomórészt megsemmisült,¹⁴ mielőtt értékes anyagukat felhasználhatták volna a kutatók.¹⁵ Egyedül a református kollégium levéltára maradt fenn viszonylag épen, ebben azonban a zsidóságra vonatkozóan nem kutattak, bár Trócsányi Zsolt egyháztörténész már 1948-ban felhívta a figyelmet az iskolai kimutatások, nyilvántartások hasznosíthatóságára.¹⁶

A forráshiány mellett egy másik tényezőt is figyelembe kell venni. Nevezetesen azt, hogy a hagyományos megközelítési módok mögött a maitól eltérő, a társadalomtörténeti mozzanatokra érzéketlen történelemszemlélet húzódott meg.

A magyar oktatástörténeti feldolgozások általában a liberális polgári állam kiépítéséhez, a tanszabadság bevezetéséhez kötik azt a döntő változást,

¹⁰ SZALAI Antal: A pápai zsidóság története és a hitközség szerepe a város társadalmi életében. Pápa, 1996. Jókai Füzetek 19. Uő.: A pápai zsidóság asszimilációs törekvései és polgárosodása 1600–1944. Pápa, 2003. Jókai Füzetek 37.

¹¹ KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. 486.

¹² A hitközség történetének írója is arról panaszkodott, hogy a XVIII. századból „jegyzőkönyv, vagy egyéb hitelt érdemlő kutfő” nem maradt fenn. Vö. SCHOOR 1905. 197.

¹³ A város levéltára a második világháború alatt pusztult el, előző állapotát, anyagának gazdagságát mutatja MOLNÁR István: Pápa megyei város levéltára. Pápa, 1942.

¹⁴ FÜLÖP Éva Mária: A pápa-ugod-vecsekeri Esterházy-uradalom megszervezése és gazdálkodása a 18. század folyamán. In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. Pápa, 1994. 225–284., az uradalmi levéltár sorsáról 225–227. A hiányosan a Magyar Országos Levéltárba került pápai és cseszneki uradalmi gazdasági iratok az 1956-os tűzvészben javarészt elhamvadtak.

¹⁵ A levéltári források 1945 előtti hasznosításának mértékét mutatja a Kis Ernő, Jankó László és Molnár István helytörténészek írásait tartalmazó kötet: MEZEI Zsolt (szerk.): Várostitörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Pápa, 2001.

¹⁶ TRÓCSÁNYI Zsolt: A pápai református kollégium az 1848–49-i tanévben. = Embernevelés 1948. 203–211. A kevesek által ismert értékes dolgozatot a figyelemfelkeltés szándékával, lábjegyzetekkel ellátva újraközöltük: *Acta Papensia* V (2005) 3–4. sz. 327–339.

hogy egy-egy iskolába már különböző felekezetű tanulók jártak, s csak a hitoktatás történt külön-külön. A zsidók kiegyezés kori közép- és felsőfokú oktatásáról – részben a nyomtatott iskolai évkönyveknek köszönhetően – világosabb képünk van, mint az előzményekről.

Az elemi iskolával összevont pápai református gimnáziumban 1815-ben jelentek meg először a zsidó ifjak, akik ezt követően – egy-egy év kihagyással – folyamatosan jelen voltak az intézményben. Jelenlétük azonban a diáknevsorok rendszeres feltárásáig rejtve maradt, ugyanis az iskolai adminisztráció csak akkor vett tudomást róluk, ha valamilyen konfliktusba keveredtek. A tandíjnyilvántartások és félévi hivatalos tabellás jelentéseken kívül nemigen történt említés róluk.

A felvételi naplóból megállapítható, hogy 1815–1847 között összesen több, mint mintegy 2400 diák iratkozott be a pápai kollégiumba, akik közül eddig 176 izraelita tanulót tudtunk számba venni.¹⁷

1. sz. táblázat

A Pápai református Kollégiumba beiratkozott zsidó ifjak száma és aránya (1815–1847)

Tanév	Beiratkozott diákok száma	Ebből az izraelita vallásúak	
		száma	aránya (%)
1815/16	98	9	9,2
1816/17	41	5	12,2
1817/18	81	–	–
1818/19	75	2	2,7
1819/20	61	–	–
1820/21	65	1	1,5
1821/22	56	1	1,8
1822/23	85	4	4,7
1823/24	65	1	1,5
1824/25	91	3	3,3
1825/26	76	3	3,9
1826/27	73	1	1,4
1827/28	91	3	3,3
1828/29	82	2	2,4
1829/30	65	3	4,6

¹⁷ Számuk ennél magasabb lehetett, mivel nem mindenkit regisztráltak a felvételi naplóban.

1830/31	58	1	1,7
1831/32	55	2	3,6
1832/33	55	1	1,8
1833/34	65	–	–
1834/35	74	6	8,1
1835/36	73	9	12,3
1836/37	83	8	9,6
1837/38	79	5	6,3
1838/39	83	2	2,4
1839/40	81	5	6,2
1840/41	81	3	3,7
1841/42	75	7	9,3
1842/43	81	6	7,4
1843/44	67	4	6,0
1844/45	78	26	33,3
1845/46	87	17	19,5
1846/47	69	20	28,9
1847/48	85	16	18,8
Összesen	2434	176	7,2

A továbbiakban az oktatás ezen „bemenet” oldalát vizsgáljuk meg közelebbről. Az általunk összeállított iskolastatisztika azt mutatja, hogy 1815/16-ban 9 izraelita tanuló iratkozott be, 1816–1833 között viszont 1–5 között ingadozott a zsidó diákok száma. 1834 után létszámuk tendenciájában enyhén, 1844-től drasztikusan emelkedett, arányuk pedig – három tanévet kivéve – tartósan 5% fölött maradt, 1844-től a tanulók negyedét-harmadát tették ki.

A tanév novembertől augusztus derekáig tartott. Beiratkozás (és eltávozás) nem csupán év elején, hanem év közben, gyakran a második félévben is történt, így tanéven belül is hullámzott a diáklétszám. Az osztályba sorolás alapja a korábban megszerzett tudás volt, ami azt jelentette, hogy megfelelő előtanulmány híján 10–14 évesek is bekerültek az elemi iskolai csoportba. Nem számítottek rendkívülinek, ha az egy osztályba járók között 4–5 év korkülönbség volt.

Ha iskolatípusok szerint bontjuk két csoportra a beiratkozottakat, azt tapasztaljuk, hogy a tanulóknak valamivel több, mint mintegy negyede (46 fő) iratkozott be a gimnázium elemi tagozatába, a többség a gimnáziumi osztályok valamelyikében folytatta középfokú tanulmányait, miután magánúton vagy valamely nyilvános iskolában megszerezte a szükséges alapismereteket.

2. sz. táblázat

A beiratkozott zsidó ifjak megoszlása intézménytípusként (1815–1847)

Tanév	Beiratkozott izraelita diákok száma	Intézménytípus	
		elemi	gimnázium
1815/16	9	7	2
1816/17	5	3	2
1817/17	–	–	–
1818/19	2	2	–
1819/20	–	–	–
1820/21	1	–	1
1821/22	1	–	1
1822/23	4	3	1
1823/24	1	–	1
1824/25	3	1	2
1825/26	3	1	2
1826/27	1	–	1
1827/28	3	3	–
1828/29	2	1	1
1829/30	3	–	3
1830/31	1	1	–
1831/32	2	–	2
1832/33	1	–	1
1833/34	–	–	–
1834/35	6	1	5
1835/36	9	3	6
1836/37	8	2	6
1837/38	5	–	5
1838/39	2	1	1
1839/40	5	1	4
1840/41	3	–	3
1841/42	7	1	6
1842/43	6	–	6
1843/44	4	2	2
1844/45	26	1	25
1845/46	17	2	15
1846/47	20	5	15
1847/48	16	5	11
Összesen	176	46	130

Pápán tucatnál több magántanító működött egyidőben a XIX. század első felében, akik vállalták az ifjak gimnáziumi felkészítését.¹⁸ Az érdekes az, hogy a magániskolák tovább virágoztak a nyilvános iskola létrehozása után is, továbbá az, hogy a családok egy része jónak tartotta a református gimnáziumban folyó elemi oktatás színvonalát. Más családok a rokoni, üzleti kapcsolatok révén az 1806-ban alapított veszprémi nyilvános elemi iskolában is taníttathatták gyermekeiket.¹⁹ A beiratkozottak számának emelkedésével az a tendencia erősödött, hogy az elemi ismereteket a református kollégiumon kívüli iskolákban szerezték meg.

A zsidó tanulók beiratkozásakor mindig a maximális tandíjat fizették, sokan étkezést is kértek, így arányukhoz képest nagyban hozzájárultak az iskola fenntartásához. A tandíjakat ugyanis úgy állapították meg, hogy azok az ösztöndíjak és egyéb támogatások mellett a fél tandíjasok és tandíjmentes tanulók ellátását is biztosítsák.

A különféle adatsorok összevetésével az is megállapítható, hogy a zsidó ifjak közel felét a pápai, mintegy 58%-át a Veszprém megyei zsidóság adta. A megyén kívülről 47, az országon kívülről 9 tanuló érkezett. A magyarországi zsidó ifjak elsősorban két régióból kerültek ki: a dunántúli, azon belül is a nyugat-magyarországi, továbbá a felvidéki térség adta a legtöbb zsidó diákot.

A Magyarországon kívülről érkezők szülei Cseh- és Morvaország területén éltek. Mindkét esetben a népes, 3000–3500 lélekszámú pápai hitközség rokoni, üzleti kapcsolatai állhattak a háttérben, melyek megkönnyítették a befogadást. A szülők foglalkozását tekintve 11 társadalmi csoportot lehet elkülöníteni:

3. sz. táblázat

A szülők foglalkozás szerinti megoszlása (1815–1848)

Sorszám	Foglalkozás	Foglalkozást űzők	
		száma	aránya (%)
1.	kereskedő	81	61,8
2.	kézműves	11	8,4
3.	orvos, sebész	8	6,1
4.	özvegy, árva gondviselője	8	6,1

¹⁸ Az 1848. évi zsidóösszeírás szerint a magántanítókkal együtt 21 tanító, 2 nyilvános tanár, 1 nevelő működött a városban. Vö. JAKAB Réka: Pápa város zsidó társadalma a XIX. század első felében. *Acta Papensia* VI (2006) 1–4. sz. 95–122., különösen 113.

¹⁹ SZÉP Lipót: A veszprémi izraelita elemi iskola története 1806–1906. Veszprém, 1906.

5.	tanító	6	4,6
6.	rabbi	6	4,6
7.	haszonbérelő	4	3,1
8.	kántor	2	1,5
9.	kocsmáros, vendéglős	2	1,5
10.	jegyző, szépíró	2	1,5
11.	bábaasszony	1	0,8
Mindösszesen		131	100

Az értelmezést megnehezíti, hogy a felvételi díjak nyilvántartásában 1834-ig ritkán és rendszertelenül jegyezték fel a tanulók szüleinek foglalkozását, így csak 131 tanulóról vannak adataink. A tendenciák azonban így is nyomon követhetők. Megfigyelhető, hogy a kereskedők körében általános törekvés volt gyermekeik gimnáziumi taníttatása, így az ő fiaik adták a Pápán tanuló zsidó ifjak döntő többségét (62%-át). A szellemi foglalkozásúak (rabbi, tanítók, jegyzők, orvosok) szintén fontosnak tartották gyermekeik középfokú oktatását (együttesen 17%).

Az iparosok többsége nyilván arra törekedett, hogy fiaik az ő mesterségüket vigyék tovább, de arra is látunk példát, hogy egyes családok a gimnáziumi oktatás révén kívánták gyermekeik társadalmi mobilitását elősegíteni. Számukra az orvosi, sebészi, tanári, zenei, mérnöki, jogászi, papi pályák voltak leginkább elérhetőek. 1832 után a kollégium azért is vonzotta a zsidó ifjakat, mert beindult a jogi képzés, amely az ügyvédi pályát nyitotta meg előttük.

Az árván, félárván maradt gyermekek nevelői, gondviselői akkor, amikor a tanulókat Pápara küldték, több célt tarthattak szem előtt. A tanulás biztosíthatta az ifjú számára az önálló egzisztencia megteremtését, a nevelőszülő(k) tehermentesítését; ugyanakkor a távoli iskolázatással elkerülték az újraházasodással együtt járó családi konfliktusok kiéleződését is. Ezt a magatartást korábban már a protestánsoknál is megfigyelhettük, így valószínűleg egy általánosabb jelenségről van szó, amely a vagyonosabb és polgárosultabb rétegekre jellemző.

A pápai tanulóévek alatt minden nem helybeli zsidó ifjú albérlésben lakott, de gyakori volt, hogy étkeztetésüket a kollégiumban oldották meg, így ők is a „kosztos” diákok közé tartoztak. A kollégium törvényei rájuk éppúgy vonatkoztak, mint a bentlakó református diákokra, akik a gimnázium, majd a filozófiai kurzus elvégzése után tanítónak álltak vagy papnak készültek.

Figyelemre méltó, hogy amíg a törvények a városban élő katolikus diákokkal való összetűzést tiltották, a zsidók jelenlétéről említést sem tettek.²⁰

A kollégiumi tanulásnak két formáját vehették igénybe: bejártak a nyilvános oktatásra vagy pedig magántanulóként végezték el a szükséges tananyagot, s vizsgán bizonyították rátermettségüket. Sokan egy-két éves pápai tartózkodás után befejezték vagy éppen másutt folytatták tanulmányaikat. Az oktatás „kimeneti” oldalának részletes vizsgálata a különféle források (pl. anyakönyvek, nekrológok, prozopográfiai gyűjtés) adatainak egymásra vetítésével a jövő kutatás feladata.²¹

A kollégium és zsidóság kapcsolata

A református kollégium és a helyi zsidóság legalább háromféle módon: a mindennapi együttélés szintjén, üzleti meggondolásból és jótékonykodás céljából kapcsolódott egymáshoz. Az elsőről elég annyit megjegyezni, hogy a kollégium utcája a zsidó negyed központjának számított, itt épült fel az új, monumentális zsinagóga, amely a pápai neológus irányzat hatalmát és befolyását szimbolizálta. A tógátus deákok a törvényi tilalom ellenére gyakran megfordultak a zsidó bormérésekben, aminek időnként súlyos következménye lett. Tudunk esetről, amikor a kollégiumi diákonkormányzat vezetője, a senior szerelembe esett a Spitzer nevű boltos zsidónál szolgáló „rossz életűnek” tartott zsidó lányba, aki miatt 671 váltóforint fedezetlen adósságba verte magát. A rendetlen életmód vége tisztségétől való megfosztása, javainak elárverezése, s adóssági per lett.²²

²⁰ A némi módosítással a XVIII. században is használatos 1585. évi törvényeket magyarázatok hozzáfűzésével közli KIS 1896. 15–48. A toldalékok kronológiai kérdéseit tisztázza KÖBLÖS József: *Liber regum coetus Papensis*. Újabb kutatások a pápai református kollégium első törvénykönyvével kapcsolatban. = *Acta Papensia* IV (2004) 1–2. sz. 39–64. A megállapítás a későbbi, témánkhoz kapcsolódó 1798., 1818., 1836., 1845. évi törvényekre vonatkozik.

²¹ A végzett diákok társadalmi integrációjával kezdeti szinten foglalkoztunk a diáknévsorkötetben: HUDI-KÖBLÖS 2006. 105–111. Az izraelita diákok közül korszakunkban Ballagi (Bloch) Mór (1815–1891) nyelvész tűnt ki, aki később protestáns hitre tért. Idejárt 1845–1848 között Morgenstern Mihály, a későbbi marcali rabbi, majd a kiegyezés után annak fia, aki Marczali Henrik (1836–1940) néven vált ismert történésszé. A történész, egyetemi tanár *Emlékeim* c. visszaemlékezésében, mely a Nyugat 1929. évfolyamában jelent meg folytatásokban, a pápai kollégiumról, tanáraitól és diáktársairól is megbízható képet rajzolt.

²² DREL I. 3.b. Főiskolai tanács (Ecclesiastico-scholasticum Consistorium) jegyzőkönyve. XXI. 1827. július 15. Ángyán József senior ügyének vizsgálata. Ángyán József tudós Ángyán János veszprémi prédikátor fia volt.

A kollégium épületeinek karbantartási, javítási munkáival időnként zsidó iparosokat bíztak meg. 1835 tavaszán Rechnitz Ignác a kollégium „physicum museum”-ához (a fizikai laborhoz) készített üveges munkákért nyújtotta be a számlát, melyet az ún. Közkár Kasszából egyenlítették ki.²³ Más alkalommal a zsidó kereskedők a supplicatio (adománygyűjtés) során összegyűjtött bort vásárolták fel értékesítés céljából. 1812 januárjában Neumann Ábrahám pápai borkereskedő akónként 20 forintért vette meg a kollégium pincéjében őrzött borokat.²⁴ Az 1820-as években a kollégiumot a „Salamon zsidó” nevű pék látta el kenyérrel, aki ellen nemcsak minőségi panaszok hangzottak el, hanem az is fölmerült, hogy házához borozgatni járnak a deákok.²⁵

A kollégium részére három zsidó üzletember tett alapítványt a reformkorban. Ezen alapítványok különlegessége, hogy nem a kollégiumban tanuló izraelita fiatalok támogatására, hanem a kollégium felvirágoztatására hozták létre. Mindhárom alapító 1835. május 1-jén foglaltatta írásba akaratát. Hirschler Sámuel kereskedő 100 váltóforint tőkét ajánlott fel a kollégium „szükségeire”, vagyis szükségleteire; Neumann Salamon gyáros és Schlesinger Sámuel kereskedő pedig ugyanezen összeg felhasználását az iskolai tanács belátására bízta.²⁶ A kollégium az alapítványi summákat tőkeként kezelte, s a törvényes 6 %-os kamatra adta ki az arra érdemes személyeknek. A kölcsönt igénylőnek két „jó kezes” kellett állítani, a kölcsönzés tényét szerződésbe (adóslevélbe) foglalták, hogy nem fizetés esetén a kollégium ügyésze bírói úton érvényesíthesse a tanintézet követelését.²⁷

A város zsidósága élénk kapcsolatban állt a kollégiummal. 1840-ben, a főiskolai székhelyének áthelyezéseért folyó küzdelem idején a pápai zsidó hitközség 400 forintot szavazott meg a főiskola, „mint kiváló tanintézet” támogatására, Pápán tartására.²⁸ Löw Lipót (1811–1875) pápai főrabbi 1850 őszén

²³ DREL I. 3.b. Főiskolai tanács (Ecclesiastico-scholasticum Consistorium) jegyzőkönyve. XXII. 1835. május 6.

²⁴ DREL I. 3.b. Főiskolai tanács (Ecclesiastico-scholasticum Consistorium) jegyzőkönyve. 1812. január 12. No. 2.

²⁵ DREL I. 3.b. Főiskolai tanács (Ecclesiastico-scholasticum Consistorium) jegyzőkönyve. XXI. 1827. július 15. Ángván József senior ügyének kivizsgálása.

²⁶ DREL I. 3.b. Főiskolai tanács (Ecclesiastico-scholasticum Consistorium) jegyzőkönyve. XXII. 1835. május 3. No. 2. Sebestyén Gábor főgondnok jelentése az alapítványokról.

²⁷ DREL I. 3.b. Főiskolai tanács (Ecclesiastico-scholasticum Consistorium) jegyzőkönyve. XXII. 1835. május 3. Kolmár János táblabíró jelentése a Neumann és Schlesinger által befizetett alapítványi tőkéről és a főiskolai tanács végzése a kölcsönzés feltételeiről.

²⁸ SCHOOR 1905. 198.

ideiglenesen óraadó tanárként hébert és francia nyelvet tanított az intézményben.²⁹

A város zsidó „polgársága”,³⁰ értelmisége nemcsak a Pápai Kaszinó termeiben, hanem a kollégiumban is megfordult. Pserhoffer (Pserhofer) Sámuel (1802–1879) pápai izraelita orvos az 1844-ben alakult kollégiumi betegsegélyező egylet, az ún. Jótékony Egylet felkérésére a beteg diákok gyógyítását vállalta, amiért csak jelképes évi díjat kapott.³¹

Az elmondottakból leszűrhető az a tanulság, hogy a pápai kollégium már a reformkorban is nyitott volt a más felekezetűek irányába. Evangélikusok korábban is, ekkor is szép számmal tanultak az intézményben, őket követték a zsidók, majd az 1847/48. tanévben az első katolikus is beiratkozott. Deli Mihály pápai uradalmi kocsis (valószínűleg parádés kocsis) Mihály nevű fia az V. gimnáziumi osztályban kezdte kollégiumi tanulmányait.³²

A hamvaiból újjáéledt „anyaoskola” fenntartása — számottevő, gazdálkodásra alkalmas ingatlanok, haszonvételek híján — elsősorban a dunántúli református gyülekezetek áldozatvállalásán, továbbá egyes családok, személyek jótékonykodásán nyugodott. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a zsidóságon belül a tanintézet szolgáltatásait leginkább igénybe vevő pápai zsidóság is fontosnak tartotta a kollégium fejlődését, s ennek megfelelően anyagilag is támogatta azt.

A leírt jelenség azért érdemel figyelmet, mert a mintaadónak számító debreceni és sárospataki kollégium jelenlegi ismereteink szerint a vizsgált periódusban kirekesztette a zsidókat.³³

²⁹ DREL I. 3.b. Főiskolai tanács (Ecclesiastico-scholasticum Consistorium) jegyzőkönyve. XI. 1850. Őszutó (november) hó 21. No. 45. Lőw Lipót tanár lemondása Páparól való elköltözése miatt. Lőw emiatt csupán néhány hétig tanított az intézményben.

³⁰ Zsidó nem nyerhetett polgárjogot, ezért a polgár szó csak foglalkozásukat, s nem rendi-társadalmi állásukat jelöli.

³¹ Életrajza SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XI. Bp., 1906. 202., segélyegyleti működéséről KRÁNITZ Zsolt: „Oh, fájdalom...!” A pápai kollégiumi Jótékony Egylet története. = Acta Papensia I (2001) 3–4. sz., 135–150., különösen 140–141.

³² HUDI-KÖBLÖS 2006. 661.

³³ A sárospataki kollégium 1830 előtt csak a magyar és nem magyar reformátusokat, evangélikusokat és az görögkeleti vallásúakat, s kivételes esetben a katolikusokat fogadta be, bár katolikusok befogadását a helytarótanács is tiltotta. Vö. UGRAI János: Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium 1793–1830. L'Harmattan, Bp., 2007. 111–114. A debreceni kollégiumtörténeti művek nem említik a zsidó tanulók jelenlétét. Vö. BARCZA József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története. Bp., 1988., RÁCZ István: Debreceni deák-kok. Forrásgyűjtemény. Debrecen, 1997.

SUMMARY

JÓZSEF HUDI**Jewish Youth at the Pápa Reformed College before 1848**

There were 2437 students enrolled in the Pápa Reformed College between 1815–1847 and, out of them, 176 were Israelite. Most of the enrolled Jewish students came from families of traders and artisans. 61,8 % of the parents were traders, while 8,4% worked as craftsmen. The rest of the parents were doctors, surgeons, rabbis, restaurant-keepers, notaries, leaseholders. Even midwives provided their children with education. The minority of the children started their studies at the elementary school, while the majority at the grammar school. Legal education was started at the College in 1832, which attracted youth mainly from the Transdanubian region. The reception of Jewish people from Hungary, Bohemia and Moravia testifies the openness of the College. While the colleges in Debrecen and Sárospatak showed reservation, the Pápa College opened its gates before the Jewish people living in the region. Rabbi Lipót Löw (1811–1875) taught Hebrew and French languages in the College for a while.